

Beperken van het aantal verkooppunten van tabak door middel van het invoeren van een vergunningstelsel.

Doelstelling van het rapport

Het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde en de Stichting Rookpreventie Jeugd hebben zich tot doel gesteld het aantal rokers terug te dringen. Het huidige beleid van de overheid, dat voornamelijk bestaat uit het heffen van accijns en het houden van toezicht, leidt niet tot het gewenste resultaat. Daarom is het van belang te kijken naar andere maatregelen, waarvan is aangetoond dat ze effectief zijn. Een van deze maatregelen is het beperken van het aantal verkooppunten.

In dit rapport komen verschillende mogelijkheden aan bod waarop dit kan worden bereikt. Daarbij wordt specifiek ingegaan op de vraag of het invoeren van een vergunningstelsel in de praktijk zal leiden tot een beperking van het aantal verkooppunten van tabak en hoe dit het beste kan worden gerealiseerd.

Inleiding

Aantal rokers in Nederland

In Nederland rookt 24 procent van alle mensen van 12 jaar en ouder. Van al deze mensen rookt ongeveer 77% dagelijks. De meeste rokers zijn tussen de 18 en 30 jaar. In Nederland roken ongeveer 3,5 miljoen mensen.ⁱ Ruim de helft van de mensen die blijft roken, sterft aan de gevolgen hiervan. In Nederland zijn dit ongeveer 20.000 mensen per jaar. Zij overlijden aan een ziekte die is veroorzaakt door roken.ⁱⁱ

De verkoop van tabak in Nederland

Op dit moment zijn er in Nederland naar schatting ongeveer 60.000 verkooppunten van tabak. Het gaat om tabaksspecialzaken, tankstations, supermarkten, avondwinkels en tabaksautomaten in de horeca.ⁱⁱⁱ Vanaf 2022 wordt het verboden tabak te verkopen via tabaksautomaten in de horeca.^{iv} Deze maatregel zal horecaexploitanten er echter niet van weerhouden om zelf tabak te gaan verkopen achter de bar.^v

In 2016 is de verkoop van sigaretten in Nederland met 2 procent gestegen. In totaal werden in 2016 zo'n 10 miljard sigaretten verkocht, zo blijkt uit onderzoek van KPMG.^{vi} Op een pakje sigaretten zit voor de winkelier een gemiddelde marge van 0,37 euro. Gemiddeld verdient een verkoper dus 37 cent op een pakje sigaretten.^{vii} Daarmee is tabak een van de meest rendabele producten per vierkante meter in de detailhandel.^{viii} Niet voor niets staat het merk Marlboro op nummer 1 in de A-merken Top 10 van de supermarktbranche. Het merk is goed voor een omzet van 443,5 miljoen euro. Het merk Camel staat op de zesde plek en is goed voor een omzet van 209,4 miljoen euro.^{ix} Deze sigarettenmerken staan tussen de andere A-merken, zoals Coca Cola, Campina en Douwe Egberts.^{x xi}

Accijns

De totale omzet uit tabak bedraagt ongeveer 4 miljard euro per jaar. Van deze 4 miljard gaat 2,5 miljard euro naar de schatkist vanwege accijnsheffing op tabak.^{xii}

In 2006 bleek uit onderzoek van het RIVM, verricht in opdracht van het ministerie van VWS, dat een verhoging van de accijns op sigaretten veruit het beste middel is om te voorkomen dat jongeren gaan roken.^{xiii} Sinds 2006 is de accijns op tabak meerdere keren verhoogd, maar het beoogde effect is niet bereikt. Begin 2017 gaf het CBS aan dat meer jongeren de afgelopen jaren zijn gaan roken. Het aantal jongeren tussen de 18 en 25 jaar dat rookt, is gestegen van 32 naar 36 procent.^{xiv}

Toezicht

De Nederlandse Voedsel en Waren Autoriteit (NVWA) houdt toezicht op de naleving van de Tabaks- en rookwarenwet. In 2016 heeft de NVWA ruim 4300 leeftijdsgrenscontroles uitgevoerd en 11 keer een zogenaamde '3-strikes-out' maatregel opgelegd.^{xv} Per verkooppunt is de kans op controle dus 1 op 14 (7%). Daarnaast werd de leeftijdsgrens bij de verkoop van tabak in 43% van de gevallen correct nageleefd. Dat betekent dat in meer dan de helft van alle verkooppunten tabak wordt verstrekt aan minderjarigen.^{xvi}

Overheidsbeleid

De doelstelling die ten grondslag ligt aan het tabaksbeleid van de overheid is om te voorkomen dat jongeren beginnen met roken, mensen te helpen die willen stoppen met roken en meerokers te beschermen tegen tabaksrook.^{xvii} Het huidige beleid van de overheid, dat voornamelijk bestaat uit het heffen van accijns en het houden van toezicht, leidt echter niet tot het gewenste resultaat. Daarom is het van belang te kijken naar andere maatregelen, waarvan is aangetoond dat ze effectief zijn.

Beperken van het aantal verkooppunten

Volgens de eindrapportage van de werkgroep 'IBO Gezonde leefstijl' (2016) is het beperken van het aantal verkooppunten een bewezen effectieve maatregel om het aantal rokers terug te dringen, naast het invoeren van rookverboden, massa mediale campagnes, het heffen van accijnzen en ondersteuning bij stoppen met roken.^{xviii}

Onderzoek van de Amerikaanse drogisterijketen CVS, die in september 2014 besloot de verkoop van tabak in haar 7800 winkels te staken, bevestigt dat het beperken van het aantal verkooppunten van tabak leidt tot een daling van het aantal mensen dat tabak koopt.^{xix}

“After CVS’s tobacco removal, household- and population-level cigarette purchasing declined significantly. Private retailers can play a meaningful role in restricting access to tobacco. This highlights one approach to reducing tobacco use and improving public health.”

Invoeren van een vergunningstelsel

Het beperken van het aantal verkooppunten kan op verschillende manieren worden bereikt. Door het invoeren van een wettelijk verbod op bepaalde (soorten) verkooppunten van tabak of door het invoeren van een vergunningstelsel. Het is de verwachting dat het invoeren van een wettelijk verbod op bepaalde (soorten) verkooppunten van tabak zal leiden tot maatschappelijk verzet en dat er onvoldoende politieke steun zal zijn voor een dergelijke maatregel. Het invoeren van een vergunningstelsel ligt meer voor de hand, zeker als daarbij aansluiting wordt gezocht bij het beleid rond alcohol.

Vergunningstelsel bij de verkoop van alcohol

De historie van de alcoholwetgeving in Nederland gaat terug tot 1881. In dat jaar werd de ‘Wet ter regeling van de handel in sterke drank en tot beteugeling van de openbare dronkenschap’ ingevoerd. Sindsdien is voor het tappen en slijten van sterke drank een vergunning van de gemeente vereist.^{xx}

Het reguleren en beperken van de beschikbaarheid van alcohol, onder meer door het invoeren van een vergunningstelsel en het verminderen van het aantal verkooppunten van alcohol, is volgens de WHO een effectieve strategie voor het terugdringen van schadelijk alcoholgebruik, zoals vastgelegd in het Europese actieplan 2012-2020 (WHO, 2012).^{xxi}

De Drank- en Horecawet kent een vergunningplicht voor de verkoop van alcoholhoudende drank. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen zwak-alcoholhoudende drank (tot 15% alcohol) en sterke drank (15% alcohol of meer) en tussen gebruik ter plaatse of gebruik elders dan ter plaatse.

- De verkoop van alcoholhoudende drank, bestemd voor gebruik ter plaatse, is alleen toegestaan in de horeca.
- Het is verboden zonder daartoe strekkende vergunning van de burgemeester het horecabedrijf uit te oefenen.
- De verkoop van sterke drank, bestemd voor gebruik elders dan ter plaatse, is alleen toegestaan in slijterijen.
- Het is verboden zonder daartoe strekkende vergunning van de burgemeester het slijtersbedrijf uit te oefenen.
- De verkoop van zwak-alcoholhoudende drank, bestemd voor gebruik elders dan ter plaatse, is alleen toegestaan in slijterijen of in winkels waar in overwegende mate levensmiddelen of tabak worden verkocht.
- Winkels die alleen zwak-alcoholhoudende drank verkopen hebben geen vergunning nodig.

Vergunningstelsel bij de verkoop van tabak

Tabak is minstens zo schadelijk en verslavend als alcohol.^{xxii} Toch mag in iedere winkel in Nederland tabak worden verkocht. Opvallend genoeg wordt het reguleren of beperken van het aantal verkooppunten van tabak nergens expliciet genoemd in de internationale verdragen of richtlijnen. Wel wordt het reguleren en het beperken van het aantal tabakverkooppunten aanbevolen door verschillende wetenschappers en ngo's op het gebied van gezondheid.^{xxiii}

In 2009 hebben internationale wetenschappers (Cohen & Anglin) gepleit voor een beperking van het aantal verkooppunten van tabak, door het verplicht stellen van een vergunning voor winkeliers. Zij trekken een parallel met het alcoholbeleid en met het bewijs dat een hogere beschikbaarheid van alcohol leidt tot meer consumptie en de bijbehorende schadelijke gevolgen.^{xxiv}

“Given the inconsistency in public health messages that discourage smoking but tolerate high outlet density, how can the number of outlets be reduced? One option is to require businesses to buy a license to sell tobacco and curtail the categories of store permitted to apply for the license. Licensing conditions could include a limit on hours and days of sale. Ideally licenses would be expensive, causing some retailers to abandon tobacco sales. Retailers failing to comply with regulations would lose their license.”

In 2014 hebben internationale wetenschappers (Coxe, Webber, Burkhart, Broderick, Yeager, Jones & Fenstersheib) in Santa Clara, Californië, aangetoond dat het invoeren van een vergunningstelsel leidt tot minder verkooppunten van tabak en een bijdrage kan leveren aan het terugdringen van de verkoop van tabak aan minderjarigen.^{xxv}

“An immediate reduction in the number of stores selling tobacco occurred following implementation of tobacco retail permitting. Post-implementation, all retailers who underwent compliance checks were in compliance with laws prohibiting sales of tobacco to minors. Compliance with laws governing the sale of tobacco has potential to reduce access and use of tobacco products by youth.”

Verkoop van tabak in andere landen

In sommige Europese landen, zoals Frankrijk en Italië, is de verkoop van tabak beperkt tot tabaksspeciaalzaken. Finland en Hongarije hanteren een vergunningstelsel. Ook Frankrijk kent een specifiek vergunningensysteem, maar daar hebben de vergunningseisen geen betrekking op aspecten van de volksgezondheid.^{xxvi} Andere Europese landen, zoals Duitsland en Spanje, hebben geen beperkingen op het terrein van verkooppunten, voor zover bekend.

In Finland geldt sinds april 2009 een vergunningplicht voor de verkoop van tabak. Het gevolg daarvan was een sterke daling van het aantal verkooppunten van tabak. Voor invoering van de wet waren er tussen de 30.000 en 40.000 verkooppunten van tabak in Finland. Na invoering van de wet waren er nog ongeveer 10.000.^{xxvii}

De primaire doelstelling van de Finse overheid was niet om het aantal verkooppunten te verminderen, maar om het verbod op de verkoop van tabaksproducten aan kinderen en jongeren effectiever te maken en de verkoop van illegale tabaksproducten te voorkomen, aldus het ministerie van Volksgezondheid en Sociale Zaken.^{xxviii}

In Finland moet iedereen die een vergunning aanvraagt een plan presenteren hoe zal worden toegezien op de verkoop van tabaksproducten en bewijzen dat de voorgestelde controlemaatregelen adequaat zullen worden toegepast. Verkopers zijn verplicht de fysieke vergunning zo op te hangen dat deze zichtbaar is voor alle klanten. Als een klant ziet dat tabak wordt verkocht aan minderjarigen, kan hij een telefoonnummer bellen en het nummer van de vergunning doorgeven. Ook is er een openbaar register op internet. De vergunning wordt standaard ingetrokken bij overtredingen, voor een bepaalde periode, of permanent na ernstige overtredingen.^{xxix}

Hoewel in theorie alle verkooppunten die gelden als normaal bedrijf en die voldoen aan de eisen een vergunning konden krijgen, bleek dat veel verkooppunten waar de tabaksverkoop beperkt was qua omvang zijn gestopt met de verkoop van tabak. Daarbij ging het met name om horecagelegenheden.^{xxx}

In Hongarije mogen sinds juli 2013 uitsluitend tabakswinkels in staatseigendom tabak verkopen, hetgeen resulteerde in een sterke daling van het aantal verkooppunten van tabak van ongeveer 40.000 naar 6.500.^{xxxi}

Schotland en Ierland hanteren een registratiesysteem in plaats van een vergunningensysteem. Het invoeren van zo'n systeem is minder kostbaar en brengt minder administratieve lasten met zich mee. Bij een registratiesysteem zijn de tarieven minimaal (en vormen daarmee geen stimulans om te stoppen met de verkoop van tabak) en er vindt geen beoordeling plaats van de verkooppunten.

In Engeland, Wales en Noord Ierland hebben winkeliers geen vergunning nodig om tabak te verkopen, maar kunnen zij voor maximaal een jaar het recht verliezen om tabak te verkopen, als herhaaldelijk de wet wordt overtreden door tabak te verkopen aan minderjarigen. Dit is vergelijkbaar met de zogenaamde '3-strikes-out' maatregel in de Nederlandse Tabaks- en rookwarenwet.^{xxxii}

Australië, Singapore, Canada en 39 staten van de Verenigde Staten hanteren een vergunningplicht voor de verkoop van tabak.^{xxxiii}

Economische effecten van het invoeren van een vergunningstelsel

Wanneer een vergunningstelsel wordt ingevoerd, zullen ondernemers een afweging moeten maken of de baten van de verkoop van tabak opwegen tegen de verhoogde kosten van de verkoop van tabak. Deze verhoogde kosten bestaan uit een eenmalige en/of een jaarlijkse vergoeding voor de vergunning. Daarnaast kost het aanvragen en verlengen van een vergunning de ondernemer tijd. Ook het voldoen aan de vergunningsvoorwaarden brengt kosten met zich mee. De hoogte daarvan hangt af van de mate waarin het verkooppunt al voldoet aan de vergunningsvoorwaarden: hoe meer een ondernemer voldoet aan de eisen, hoe lager de additionele kosten.^{xxxiv} Voor reeds bestaande verkooppunten kunnen deze kosten sterk uiteenlopen. Dit geldt des te meer wanneer bepaalde eisen worden gesteld aan het overige assortiment of aan de inrichting van de winkel. Ondernemers die slechts een beperkt deel van hun omzet uit tabak halen, zullen eerder besluiten de verkoop van tabak te staken.^{xxxv}

Gevolgen voor toezicht en handhaving

Het invoeren van een vergunningstelsel zal gevolgen hebben voor toezicht en handhaving door de NVWA. Het aantal verkooppunten waar gecontroleerd wordt zal afnemen. Tegelijkertijd kunnen de handhavingskosten per verkooppunt toenemen als er (veel) vergunningsvoorwaarden worden gesteld en zal de NVWA (tijdelijk) moeten controleren of tabak wordt verkocht bij verkooppunten die geen vergunning hebben.^{xxxvi}

Het is aannemelijk dat de NVWA voor hetzelfde budget intensiever toezicht kan houden bij de resterende verkooppunten van tabak. Indien een vergunningstelsel wordt ingevoerd, zal de overheid over betere handhavingsmiddelen beschikken, zoals de mogelijkheid om een vergunning in te trekken.^{xxxvii}

Praktische gevolgen van het invoeren van een vergunningstelsel

In de praktijk zal het invoeren van een vergunningstelsel leiden tot het beperken van het aantal verkooppunten van tabak. Daarbij is het uitgangspunt dat tabak voortaan alleen nog maar verkocht mag worden in winkels met een vergunning. Een vergunningstelsel biedt de mogelijkheid bepaalde eisen te stellen aan de verkooppunten van tabak. Deze voorwaarden kunnen betrekking hebben op de winkelruimte, het assortiment, of (opleidingen van) het personeel. Ook kan worden bepaald dat verkopers een plan moeten opstellen hoe ze gaan voorkomen dat tabak wordt verkocht aan minderjarigen. Verder kan worden bepaald dat er geen vergunning wordt verleend als een verkooppunt van tabak te dicht bij een school zit of bij andere plaatsen die vaak door jongeren worden bezocht.

Strategische overwegingen

Interventies van de overheid op de tabaksmarkt zijn beter te rechtvaardigen als ze gericht zijn op het beschermen van kinderen, het ontmoedigen van roken onder jongeren en het bevorderen van de naleving van de belastingregels.

De meest genoemde redenen voor het invoeren van een vergunningstelsel zijn niet het beperken van het aantal verkooppunten, maar het intensiveren van de handhaving van de leeftijdsgrens en het voorkomen van de verkoop van illegale tabaksproducten.

Plan van aanpak

Om de invoering van een vergunningstelsel voor de verkoop van tabak te realiseren is een wijziging van de Tabaks- en rookwarenwet nodig. Gemiddeld duurt het twee jaar voordat een wijziging van de wet wordt doorgevoerd. Afhankelijk van de aard en de gevolgen van het voorstel tot wijziging van de wet kan dit langer duren.

Als voorbeeld zou het vergunningstelsel van Finland kunnen dienen, zoals neergelegd in de Tobacco Act No 693/1976.^{xxxviii}

Het beleid in Finland heeft het gewenste effect gehad. In 2014 lag het percentage dagelijkse rokers in Finland op 11,6%.^{xxxix} In 2017 ligt het percentage dagelijkse rokers in Nederland op 18,5%.^{xl}

Het ligt voor de hand dat het ministerie van VWS een voorstel tot wijziging van de wet indient, waarbij een vergunningstelsel voor de verkoop van tabak wordt ingevoerd. Een dergelijke, ingrijpende stelselwijziging leent zich niet goed voor een initiatiefvoorstel vanuit de Tweede Kamer. Om dit te bewerkstelligen zal een lobbytraject moeten worden gestart, bij voorkeur met zoveel mogelijk strategische partners.

Conclusie

Het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde en de Stichting Rookpreventie Jeugd hebben zich tot doel gesteld het aantal rokers verder terug te dringen. Het huidige beleid van de overheid, dat voornamelijk bestaat uit het heffen van accijns en het houden van toezicht, leidt niet tot het gewenste resultaat. Daarom is het van belang te kijken naar andere maatregelen, waarvan is aangetoond dat ze effectief zijn. Het beperken van het aantal verkooppunten is een bewezen effectieve maatregel om het aantal rokers terug te dringen.

Het beperken van het aantal verkooppunten kan op verschillende manieren worden bereikt. Door het invoeren van een wettelijk verbod op bepaalde (soorten) verkooppunten van tabak of door het invoeren van een vergunningstelsel.

Het is de verwachting dat het invoeren van een wettelijk verbod op bepaalde (soorten) verkooppunten van tabak zal leiden tot maatschappelijk verzet en dat er onvoldoende politieke steun zal zijn voor een dergelijke maatregel. Het invoeren van een vergunningstelsel ligt meer voor de hand, zeker als daarbij aansluiting wordt gezocht bij het beleid rond alcohol.

Het invoeren van een vergunningstelsel leidt in de praktijk tot het beperken van het aantal verkooppunten van tabak. Daarbij is het uitgangspunt dat tabak voortaan alleen nog maar verkocht mag worden in winkels met een vergunning. Een vergunningstelsel biedt de mogelijkheid om bepaalde eisen te stellen aan de verkooppunten van tabak.

Interventies op de tabaksmarkt zijn beter te rechtvaardigen als ze gericht zijn op het beschermen van kinderen, het ontmoedigen van roken onder jongeren en het bevorderen van de naleving van de belastingregels.

De meest genoemde redenen voor het invoeren van een vergunningstelsel zijn dus niet het beperken van het aantal verkooppunten, maar het intensiveren van de handhaving van de leeftijdsgrens en het voorkomen van de verkoop van illegale tabaksproducten.

Om de invoering van een vergunningstelsel voor de verkoop van tabak te realiseren is een wijziging van de Tabaks- en rookwarenwet nodig. Gemiddeld duurt het twee jaar om een wijziging van de wet door te voeren. Afhankelijk van de aard en de gevolgen van het voorstel tot wijziging van de wet kan dit langer duren. Als voorbeeld zou het vergunningstelsel van Finland kunnen dienen.

Het ligt voor de hand dat het ministerie van VWS een voorstel tot wijziging van de wet indient, waarbij een vergunningstelsel voor de verkoop van tabak wordt ingevoerd. Om dit te bewerkstelligen zal een lobbytraject moeten worden gestart, bij voorkeur met zoveel mogelijk strategische partners.

Verantwoording en geraadpleegde literatuur

- ⁱ <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=83021NED&D1=0-16&D2=0-2,5-13,37-41&D3=0&D4=I&HD=150430-1352&HDR=T&STB=G1,G2,G3>
- ⁱⁱ <https://www.rokeninfo.nl/professionals/cijfers-gebruik-en-gevolgen/ziekte-en-sterfte1/sterfte>
- ⁱⁱⁱ <https://www.kwf.nl/over-kwf/pages/Standpunt-verkooppunten-tabak.aspx>
- ^{iv} <https://www.ad.nl/binnenland/sigarettenautomaat-verdwijnt-uit-nederland~a4e3c4bc/>
- ^v <https://www.deondernemer.nl/nieuwsbericht/171461/horeca-wil-inspelen-op-verbod-van-sigarettenautomaat>
- ^{vi} <https://www.tankpro.nl/pompshop/2017/07/04/verkoop-van-sigaretten-in-nederland-gestegen/>
- ^{vii} <https://www.gelderlander.nl/nijmegen/sigareboeren-de-dupe-van-tabakoorlog~a2edefff/>
- ^{viii} <http://www.tabaknee.nl/nieuws/nieuws/33-nieuws/248-tabakslobby-succesvol-in-supermarkt->
- ^{ix} <http://www.distribfood.nl/branche-bedrijf/nieuws/2017/2/merken-top-100-marlboro-blijft-grootste-101105690>
- ^x <http://www.tabaknee.nl/nieuws/item/1053-tabaksomzet-supermarkten-ernstige-bedreiging-voor-de-volksgezondheid>
- ^{xi} <https://nos.nl/artikel/2159744-bier-en-sigaretten-steeds-vaker-via-de-supermarkt.html>
- ^{xii} <https://www.rtlnieuws.nl/geld-en-werk/roken-brengt-ook-de-portemonnee-ernstige-schade-toe>
- ^{xiii} <https://www.nu.nl/algemeen/728682/hogere-accijns-tabak-schrikt-jongeren-af-video.html>
- ^{xiv} <https://www.telegraaf.nl/nieuws/49456/jongeren-roken-zich-suf>
- ^{xv} <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32011-57.html>
- ^{xvi} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/07/06/alcohol-tabaksverkoop-aan-jongeren-2016>
- ^{xvii} <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/roken/roken-ontmoedigen>
- ^{xviii} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/04/01/ibo-gezonde-leefstijl>
- ^{xix} <http://ajph.aphapublications.org/doi/abs/10.2105/AJPH.2016.303612>
- ^{xx} <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25969-3.html>
- ^{xxi} http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0008/178163/E96726.pdf
- ^{xxii} <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/340001001.html>
- ^{xxiii} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxiv} <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1360-0443.2008.02389.x/full>
- ^{xxv} <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0091743514000541>
- ^{xxvi} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxvii} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxviii} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxix} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxx} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxxi} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxxii} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxxiii} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten>
- ^{xxxiv} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/06/30/economische-effecten-beperken-verkooppunten-tabak>
- ^{xxxv} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/06/30/economische-effecten-beperken-verkooppunten-tabak>
- ^{xxxvi} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/06/30/economische-effecten-beperken-verkooppunten-tabak>
- ^{xxxvii} <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/06/30/economische-effecten-beperken-verkooppunten-tabak>
- ^{xxxviii} <http://data.euro.who.int/tobacco/Sites/Legislation.aspx?legislatureId=30&levelId=3334>
- ^{xxxix} http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tobacco_consumption_statistics
- ^{xl} <https://assets.trimbos.nl/docs/a264fcf9-a3e5-44c2-9ba6-e73ceb5d2ae.pdf>